
КУЛЬТУРА ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА

Л.М. Калініна, доктор педагогічних наук, професор,
Інститут педагогіки НАПН України;

О.М. Онаць, кандидат педагогічних наук,
Інститут педагогіки НАПН України;

Г.М. Калініна, слухачка Національної академії державного
управління при Президентові України

Попри помітний останнім часом інтерес до культурологічних засад управління в сфері освіти, питань формування та розвитку управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу, з'ясування особливостей та факторів впливу на цей процес, визначення сутнісних характеристик різних видів культур в управлінській діяльності керівника, теоретичне обґрунтування, розроблення та апробації субмоделей культури керівника загальноосвітнього навчального закладу здебільшого залишалися поза увагою українських дослідників.

Враховуючи, що саме освіта є основним соціальним інститутом, який професійно займається передачею наступним поколінням культурного досвіду людства, дослідження феномену культури крізь призму актуальних освітніх потреб, гуманістичних суспільних цінностей і здобутку менеджменту є безперечно надзвичайно актуальним та водночас багатовекторним. Тому проблема взаємозв'язку культури і освіти як її важливої складової, потребує змістовного аналізу взаємодії власне культурних, освітніх, управлінських процесів та вивчення феномену культури в практиці управлінської діяльності в сфері освіти.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення деяких аспектів культурологічної проблематики в соціальній сфері торкалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені та дослідники, як Б. Гершунський, Н. Крилова, Г. Сулова (культурологія освіти) [2; 16; 17; 18; 19; 20], О. Віханський, Д. Гелрігель, Л. Карамушка, Н. Побірченко, Г. Тимошко, Е. Шейн, Н. Хаїс (теоретичні основи розвитку феномену організаційної культури) [14; 15], К. Боумен, Дж. Гібсон, Д. Джонсон, Е. Дюркгейм, Дж. Кліланд, Дж. Моррисей, Д. Левіс, С. Ханді, В. Патрушев, Н. Рождественська, О. Ярковой та інші (роль, значення, зміст, процес формування корпоративної, управлінської культури усередині організацій). Місце та роль управління загальноосвітнім навчальним закладом як цивілізаційного, культурного та управлінського феномену висвітлено у працях [1; 3 — 13], а зміст, форми, методи, засоби, технології формування й розвитку управлінської культури керівників закладів належать до малодосліджених проблем у педагогічній науці. Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок про те, що такі дослідження в Україні є новим пріоритетним напрямом теоретичних пошуків, оскільки визначені результати дослідження (концепція, модель і технології формування субкультур керівника ЗНЗ в управлінській діяльності) забезпечуватимуть адекватну суспільним і особистісним потребам управлінську культуру керівника, його особистісний та культурний розвиток та організаційну культуру загальноосвітньої школи, а отже і якісну соціалізацію з культурологічною домінантою переважної більшості учнівської молоді, та педагогів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Висвітлити методологію дослідження феномену культури в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом.

Основна частина. Дослідження є фундаментальним, спрямованим на одержання нових і узагальнення існуючих наукових знань з цієї проблематики, оскільки воно пов'язане з рівними полями феноменів культури й управління в сфері освіти. У цьому контексті слушно відзначити,

що нині у науковій сфері відбувається «...інтенсивна переоцінка фундаментальних знань і особливо гуманітарної науки. Європейське наукове товариство нарешті чітко усвідомило загрози, які несуть крайня прагматизація і сцієнтизація науки...» [2, с. 96]. Враховуючи наведені вище позиції, можна зробити висновок про необхідність застосування нових підходів у науці під час розв'язання проблем духовного та практичного освоєння світу, відкриті різноманітні можливості збагачення духовної культури суспільств завдяки власним здобуткам і вагомому науковому доробку наукової спільноти загалом.

Феномен культури в управлінській діяльності керівника ЗНЗ є різноманітним за видовою ознакою, що репрезентовано на рис. 1.

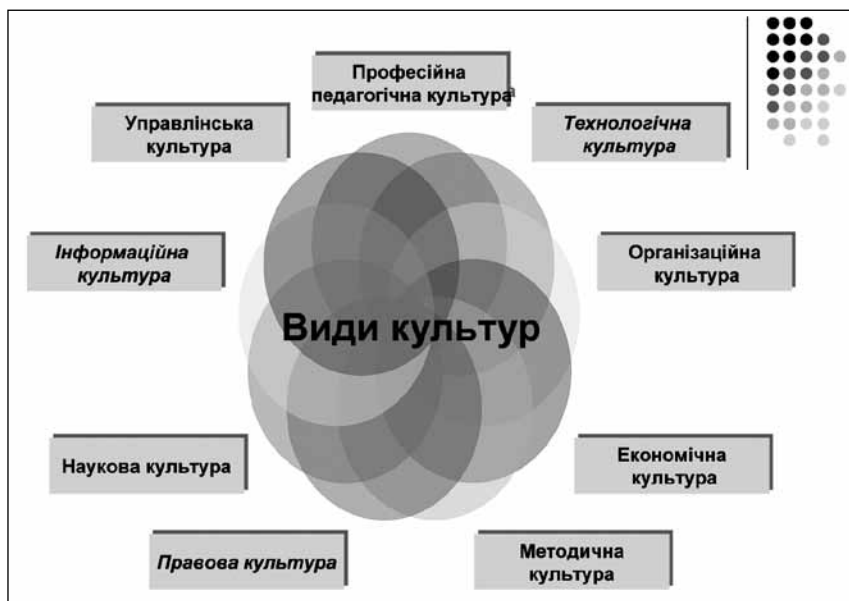

Рис. 1. Види культур в управлінській діяльності керівника сфери освіти

Як відомо з класики, кібернетики керують об'єктами, процесами, системами — соціальними, технічними, біологічними та інформаційними, — і це лише підтверджує багатовимірність та синергійність феномену управління та складність управлінської діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу, оскільки у ньому існує багато об'єктів, процесів і різних за природою систем. Щодо кількості суб'єктів управління та громадського самоврядування, то це відкрите питання, яке протягом століть залишається дискусійним і знаходить

підтвердження в організаційних структурах соціально організованих систем і теоретично обґрунтованих управлінських концепціях та наукових школах менеджменту.

Розглянемо методологію фундаментального дослідження феномену управлінської культури відповідно з визначеними завданнями дослідження: розроблення нормативних документів дослідження, здійснення ретроспективного, системного та термінологічного аналізу проблеми дослідження; уточнення понятійно-термінологічного апарату та ін.

Для розв'язання поставлених задач і досягнення мети необхідно було визначитися у способах, засобах і прийомах наукового пізнання, тобто методах наукового пізнання дійсності. У буквальному розумінні метод — це шлях до чого-небудь, засіб досягнення мети. Загальноновизнано, що прикладні педагогічні дослідження і розробки потребують застосування емпіричних методів дослідження, іншими словами — методів практичного пошуку, які головним чином фіксують те, що вже існує в практиці. Історично так склалося, що емпіричні знання передували теоретичним [20].

У фундаментальних дослідженнях переважно застосовуються теоретичні, евристичні методи та експеримент. Зважаючи на те, що в обґрунтуванні теоретичних істин, які перевіряються доведенням, практика бере участь опосередковано, заплановані і емпірико-теоретичні методи дослідження. Оскільки вивчення об'єкта проводиться поетапно, то і методи дослідження необхідно було добирати не тільки з точки зору їхньої доцільності та раціональності, а й намагатися, щоб вони були різноманітними та варіативними, як це видно з рис. 2, залежно від специфіки предмета дослідження.

Для дослідника дуже відповідальним є етап вибору оптимального комплексу методів дослідження відповідно до сформульованих конкретних завдань, систематизація комплексу прийомів, процедур задля досягнення мети і завдань дослідження, планування та організації науково-дослідної роботи (НДР). Головним питанням є: як суб'єкт-дослідник або науковець їх добирає, а також застосовує. Суб'єкт, у даному випадку, науковець або практик, може бути людиною Культури з нелінійним мисленням, сформованою на достатньому і високому рівні методологічної культури, відкритим до змін, нових знань й інформації, інноваційним у здійсненні пошуків, а може бути консервативним і заідеологізованим. Це залежить від багатьох факторів, зокрема і життєвої філософії, та від цінностей, що він їх сповідує, від наукових концепцій і парадигм, методів дослідження, яким він надає перевагу.

Рис. 2. Методи дослідження феномену культури на I етапі науково-дослідної роботи

Добір методів насамперед залежить від суб'єкта-дослідника як носія наукової культури, який має організувати, спланувати та провести розвідку з означеної вище проблематики та визначити сформованість субкультури і компетентність суб'єкта-керівника як респондента задля досягнення мети дослідження. Цей процес добору методів пов'язаний з процесами управління та самоуправління, організації та самоорганізації тобто синергії цих процесів.

Як видно з рис. 2, на першому етапі застосовувалися і такі класичні емпіричні методи: *діагностичні* — анкетування, індивідуальна експертна оцінка, бесіда, метод самооцінки, метод анкетних даних експертів, тестування як різновид вибіркового опитування керівників шкіл щодо виявлення стану обізнаності респондентів з категоріально-понятійним апаратом проблематики, труднощів, проблем, досвіду; *обсерваційні* (пряме і непряме спостереження за процесом управління ЗНЗ, управлінською діяльністю керівників ЗНЗ) — запроваджувались для вивчення стану проблеми у практиці функціонування експериментальних ЗНЗ; *праксиметричні* (вивчення та аналіз управлінської, організаційної, інформаційної, економічної, технологічної, правової діяльності керівників, науково-методичної роботи в ЗНЗ).

Опитування респондентів можна проводити і з допомогою способу «*Tabula rasa*» («табула раза» або «табула раса»), який введений впер-

ше давньогрецьким філософом Арістотелем (384 — 322 до н. е.), що латиною означає: «дощечка для писання, чиста дошка», і є досить поширеним у європейській науці. Це спосіб постановки одного питання, на яке необхідно відповісти без підготовки, консультації дослідника, використання будь-яких допоміжних матеріалів, власне, це відповіді за спогадом. Як засвідчують отримані дані опитування респондентів, даний спосіб дає широкий спектр їхніх відповідей, розумінь суті категорій або явищ, які вивчаються та дозволяють дослідникам зробити висновки про знання і розуміння практиків.

Термінологічний аналіз належить до емпірико-теоретичних методів. Цей метод не є новим, але із застосуванням засобів ІКТ надає нових можливостей для з'ясування категоріально-понятійного апарату проблематики, смислового уточнення, деталізації та впорядкування визначень категорій. Потреба в категорійній чистоті актуалізується після накопичення певного теоретичного і практичного масиву знань щодо феномену, який розглядається, оскільки різноплановість наукових підходів може стати не тільки на заваді проведення теоретичних пошуків, а й втілення наукових здобутків у практику управління.

На аналітико-констатувальному етапі для розв'язання задач дослідження необхідно було визначити «...базові та похідні категорії...» проблеми дослідження; знайти їх означення не тільки у друкованих наукових працях, журналах, іншій освітянській періодиці, а й в мережі Інтернет із застосуванням інформаційно-пошукових систем (ІПС). А також виявити, проаналізувати, узагальнити смислові поля та субстрати, існуючі наукові підходи до авторських трактувань категорій; порівняти смислові конструкти дефініцій та визначити зони їх смислового збігу; визначити та обґрунтувати авторські концептуальні бачення категорій дослідження з кожної підтеми у межах фундаментального дослідження.

Слід зазначити також, що всесвітнє павутиння належить до мегаджерела інформації, зокрема і наукової інформації, є інформаційним середовищем, надає всім бажаючим унікальні можливості необмеженого доступу до різноманітних сайтів, порталів, тематично розподілених ресурсів у галузі науки, культури, освіти 24 години на добу, 7 днів на тиждень з будь-якого комп'ютера, підключеного до мережі Інтернет; інтерактивного діалогу з віртуальним респондентом у мережі в режимі реального часу on-line; оперативного пошуку релевантної інформації та скорочення витрат часу на її пошук. А також дозволяє за незначний час відшукати та здійснити накопичення достовірних фактів (емпіричний рівень) про явище, що досліджується — власне феномен

«культури», управлінської культури керівника ЗНЗ — і узагальнити відомі знання (теоретичний рівень); значно зекономити час і зусилля на з'ясування стану розробленості проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці та існуючих шляхів її вирішення.

Слід акцентувати увагу на тому, що завдяки доступу до Інтернету і розвитку ІКТ у дослідників існує можливість брати паритетну участь у світовому обміні науковою інформацією, а це є ознакою високорозвинених країн та наукової діяльності в них. Географічні перешкоди завдяки Інтернету не є суттєвою завадою для миттєвого отримання інформації респондентами, обміну, а це лише сприяє теоретичному пошуку та достовірним науковим результатам.

За результатами пошуку та екранних копій сторінок результатів пошуку базового терміна дослідження «культура» у мережі Інтернет оформлені відповідні таблиці, на яких вказано власне інформаційно-пошукову систему мережі Інтернет (ІПС), назву терміна, мову запиту і результати пошуку. Аналіз даних пошуку базового терміна дозволяє констатувати наявність найбільшої кількості документів в ІПС «YaHoo!» — це 210 — 220 млн. одиниць, які стосуються всіх існуючих видів культури.

Як засвідчують результати здійсненого розширеного пошуку в мережі Інтернет із застосуванням інформаційно-пошукових систем, полісемантичність терміна «культура», узагальнення та систематизація семантичних ситуацій його використання у багатьох сучасних мовах послужила причиною багатьох визначень та концепцій, що співіснують у науці. Рівні осмислення феномену культури, з яким пов'язані тип устрою суспільства (демократична культура, рабовласницька культура, технологічна культура, інформаційна культура та інші види), історична епоха (антична культура, середньовічна культура, культура Новітнього часу і ін.), специфіка життєдіяльності окремих соціальних груп і верств населення (молодіжна культура, арт-культура, аристократична культура, музична культура та ін.), специфіка життєдіяльності конкретних народностей, націй, національних спільнот (гуцульська культура, українська культура, японська культура, релігійна культура та ін.), професійна діяльність людини (економічна культура, правова культура, педагогічна культура, наукова культура, технічна культура, художня культура, управлінська культура та ін.) різняться, змінюються й уточнюються. Адже явища, які охоплені цим феноменом, репрезентують широкий семантичний спектр і смислові відтінки у багатьох сучасних мовах та сприяють можливості смислового поглиблення категорійно-понятійного апарату науки, зокрема менеджменту в сфері освіти та менеджменту культури (рис. 3).

Культура як субстрат управління ЗНЗ Місія і стратегічні цілі спрямовані на успіх ЛР і розквіт ЗНЗ

ЗНЗ: місія, цілі, ідеї, стратегії,
ресурси, ЛР, технології
досягнення успіху, структура
зв'язків, розвиток
«Філософія організації»

Етос: цінності (індивідуальні,
організаційні, соціальні),
віра, символи, настрої, традиції,
звичаї, артефакти

Люди: світогляд і власні цінності,
уявлення, компетенції,
моделі мислення і поведінки,
стилі діяльності

Ефективність управління ЗНЗ

Рис. 3. Схема представлення базових і похідних категорій феномену культури у сфері освіти

У результаті вивчення практики з'ясовано та доведено, що культура як феномен існує в трьох основних сферах — духовній, соціальній та технологічній, межі між якими дуже відносні і рухливі, в системі філософських категорій «природа — людина — суспільство» та належить до специфічного способу організації й розвитку людської життєдіяльності, матеріальної і духовної праці. Культура репрезентує систему людської діяльності з усіма її видами, формами, процесами та артефактами; є причиною і наслідком усіх змін, які відбуваються в суспільстві, освітньо-інформаційному просторі та життєдіяльності людини.

Види культур в управлінській діяльності керівника загальноосвітньої школи — інформаційна, економічна, професійна, методологічна, наукова, методична, технологічна, організаційна та інші — діалектично пов'язані з усіма елементами культури особистості: розумовий, моральний, естетичний, комунікативний, соціальний, психічний, фізичний та ін., яка є інтегральним складником інших видів культур і в той же час включає їх у себе.

Розгляд і вивчення специфіки феномену культури потребувало визначення галузей наукового знання (рис. 4), розгляду наукових під-

ходів для їхнього аналізу, у рамках яких виникло і сформоване уявлення про цей цивілізаційний феномен та межі його застосування в науці і практиці, ретроспективи розвитку та наукового підґрунтя менеджменту культури (рис. 5).

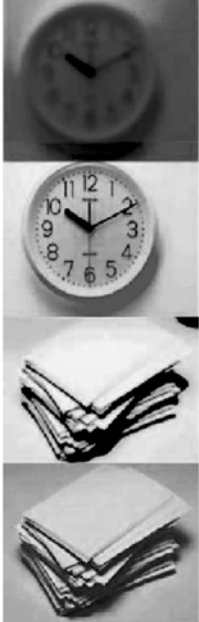

Рис. 4. Теоретичні засади дослідження феномену культури в управлінській діяльності сучасного керівника

Виявлено та систематизовано концепції, що лежать в основі культурологічних версій: діяльнісна (Е.С. Балер, В.Є. Давидович, М.С. Каган); ціннісна (А.А. Зворикін, Г.Г. Карпов); структуралістична (К. Леві-Строс, Ю.М. Лотман); діалогічна (М.М. Бахтін, В.С. Біблер) та ін.; культурологічні системні моделі, які використовуються для аналізу і розв'язання проблем формування та розвитку різних видів культур в управлінській діяльності керівника: «генетичний код» культури (Л.С. Виготський); модель «культурної взаємодії» (І.А. Ракітов); чотирьох-елементна схема «культурного існування» (А.Г. Бермус); «функціональна культурно-освітня» модель (А.Я. Флієр) та ін.

Як показує практика, слід звернути увагу не тільки на значні переваги застосування термінологічного аналізу з засобами ІКТ, а й існуючі недоліки (а можливо, це спонука до роздумів), такі, як наявність в ме-

режі Інтернету недостовірної, неточної, застарілої, навмисно перекрученої інформації, що зумовлює необхідність проведення додаткового аналізу, опрацювання, перевірки інформації дослідниками.

Наукове підґрунтя менеджменту культури: ретроспектива розвитку

- **КЛАСИЧНА ТЕОРІЯ**
Науковий менеджмент. Раціонально-цільова модель управління персоналом Ф.Тейлора.
Адміністративний менеджмент.
Бюрократична модель управління персоналом М. Вебера
- **ПОВЕДІНКОВА ТЕОРІЯ**
Промислова психологія Х. Мюнстерберг. Цілі діяльності організації та мотивація персоналу людських стосунків Е.Мейо.
- **ТЕОРІЯ X і Y**
Д.МакГрегора, Z – В.Оучі. Теорія ієрархії потреб А.Маслоу

Рис. 5. Теорії як наукове підґрунтя менеджменту культури

Висновки. За результатами проведення I етапу дослідження виявлено характеристики категорій з застосуванням термінологічного та системного аналізу (емпірико-теоретичних) і засобів ІКТ; розглянуто значну кількість категорій, осмислено, деталізовано й уточнено їхню сутність, обґрунтовано нові поняття і терміни, систематизовано понятійно-термінологічне поле проблеми дослідження, яке відображає наукову специфіку предмета дослідження, здійснено формування глосарію завдяки теоретичним методам — теоретичний аналіз, конкретизація та умовивід.

Проведений термінологічний аналіз праць з проблеми дослідження дозволяє нам зробити висновки про те, що базові категорії «культура» й «управління», а також похідні терміни, зокрема «види культур», «інформаційна культура», «правова культура», «технологічна культура» та багато інших категорій, входять до смислового поля науки управління та пов'язані з «підтримкою» цілісності об'єкта управління —

загальноосвітнього навчального закладу та суб'єкта управління — його керівника.

Вивчення та аналіз змісту сайтів і порталів дозволили з'ясувати, що великому спектрові значень феномену «культура» відповідає не менша кількість галузей наук, у яких об'єктом дослідження є культура в тому чи іншому контексті, та разом із тим залишається одним з найбільш складних і неоднозначних у розумінні понять.

На основі вивчення літератури та практики управління ЗНЗ, досвіду управлінської діяльності з'ясовано, що: управлінська культура керівників загальноосвітніх навчальних закладів як різновид культури належить до соціальної сфери, що забезпечує спільну діяльність та взаємодію суб'єктів управління, самоуправління і державно-громадського самоврядування за умов врахування спільної тримірної вісі галузей, а саме: когнітивної, ціннісної та регулятивної. Вона підтвержує місце та роль управління загальноосвітнім навчальним закладом як культурного феномену. Доведено, що від реалізації концепції розвитку освіти в суспільстві залежить і стан культури, і соціодинаміка її розвитку бо в ній закладено всі суперечності і тенденції розвитку суспільства; культура є наслідком і причиною всіх змін, які відбуваються в освітньому просторі, зокрема і у змісті субкультур керівника ЗНЗ та в його управлінській діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовиченко, Р.П. Система організаційно-педагогічної діяльності міського управління освіти з підвищення компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів : монографія. [Текст] / Р.П. Вдовиченко, Л.М. Калініна, В.Д. Чайка; за ред. Л.М. Калініної. — К.; Миколаїв: вид-во «Гліон», 2007. — 528 с.
2. Здіорук, С. І., Ситник, В. П. Наукові традиції в Україні у контексті сучасних світових тенденцій розвитку науки // Стратегічні пріоритети. — №2. — 2009. — С. 96.
3. Калініна, Л. Естетичне виховання молодших школярів як соціально-педагогічна проблема [Текст] / Л. Калініна // Рідна школа. — 2006.— №3. — С. 24 — 26.
4. Калініна, Л. М. Інформаційні процеси в управлінській діяльності керівника закладу: сутність, специфіка та характерні ознаки [Текст] // Науково-практичний журнал «Освіта і управління». — 2005. — Т.8. — №2. — С.35 — 44.
5. Калініна, Л. М. Професіограма українського директора школи [Текст] / Л.М. Калініна // Газета для керівників шкіл «Директор школи». — Січень, 2001. — 3 (147). — С. 1, 13-15.
6. Калініна, Л. М. Специфіка інформаційного управління закладами освіти [Текст] // Освіта і управління. — 2003. — Т. 6. — №1. — С. 47 — 66.

-
7. Калініна Л. М. Сутність феномену управління [Текст] / Л.М. Калініна // Директор школи: Україна. — 2000. — № 2. — С. 26 — 33.
 8. Калініна, Л. М. Сучасні функції керівника школи [Текст] / Л.М. Калініна // Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції «Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи». — Суми: «Мрія-12 ЛТД», 1998. — С. 111-113.
 9. Калініна Л. М. Теоретичні підходи до управління навчальним закладом [Текст] // Директор школи. — 2004. — №10. — С. 12-14.
 10. Калініна, Л. М. Технологія інформаційного управління закладом освіти : науково-методичний посібник [Текст] — Харків: видавнича група «Основа», 2005. — 159 с.
 11. Калініна, Л. М. Феномен культури в управлінській культурі керівника загальноосвітнього навчального закладу та методи його дослідження [Текст] / Л. М. Калініна // Зб. наук. пр. «Педагогічна освіта: теорія і практика». — Вип. 5. — Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2010. — С. 32 — 42.
 12. Калініна, Л.М., Кнорр, Н.В., Рябуха, М.І. Теорія і практика функціонування обласного ліцею інтернатного типу: Наук.-метод. посібн. [Текст] — Київ — Херсон: Айлант, 2004. — 304 с.
 13. Калініна, Л.М. Інформаційне управління загальноосвітнім навчальним закладом: системи, процеси, технології : монографія [Текст] / Л. М. Калініна. — К.: Інформатодор, 2008. — 472 с.
 14. Освітній менеджмент в умовах змін : навч. посіб. [Текст] / Л. Калініна, Л. Карамушка, Т. Сорочан, Р. Шиян та ін. / За заг. ред. В. Олійника, Н. Протасової та ін. — Луганськ: СПД Резніков В.С., 2011. — 308 с.
 15. Паращенко Л. Державне управління розвитком загальної середньої освіти в Україні: методології, стратегії, механізми : монографія /Л.І. Паращенко. — К.: Майстер книг, 2011. — 536 с.
 16. Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики / За заг. ред. Ю.Г. Рубана. — К.: НІС, 2008. — 186 с.
 17. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : моногр. / За заг. Ред. Ю. Г. Рубана.— К.: НІС, 2008. — 744 с.
 18. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки / За ред. А.С. Гальчинського. — К.: НІС, 2003. —328 с.
 19. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура : моногр. / За ред. В. Г. Кременя. — К.: Пед. думка, 2008. — 472 с.
 20. Щеулин, А. С. Устойчивое инновационное развитие как научно-прикладное направление // Устойчивое развитие: Наука и практика.— 2004. — №2. — С. 13 — 17.